

Fekete irodalom

Minden gyarmatosított nép tudja, hogy a gyarmatosítók első gondja az ideológia — hogyan lehet a gyarmatosító erő ideológiáját a gyarmatosított népre ráerősíteni. S az első megoldás: el kell vonni a figyelmet a kérdéses nép kulturális értékeiről, s a gyarmatosító hatalom kultúrájának felsőbbrendűségét kell hirdetni.

(S. E. OGUDE)

(Előrejelzés, nagy vonalakban) A cím, illetve a mögéje sorakozó tények — egy kontinens irodalmáról lévén szó — elmélyült, részletes tanulmányt igényelnének, ha nem éppen könyvterjedelmű fejtegetést. De a tárgykör súlyához méltatlan terjedelmet legalább az értékelő szempontoknak, a gondolati elmélyültségnek kell valamelyest ellensúlyoznia.

A fekete kontinens irodalma: nem kikristályosodott szerkezet, nem kialakult, elméleti kategóriákba már beillesztett, tudományos ismérvekkel körülhatárolt rendszer. A hazai átlagolvasó számára meghatározatlanul tág és bizonyára homályos fogalom. Ennek magyarzata kézenfekvő: a XIX., sőt talán a XX. századig az afrikai népek folklórjára korlátozódott, s mert nem az írásbeliség, hanem az élő szó volt a továbbélője, szinte teljességgel ismeretlen volt (és ma is az) a kontinensen kívül élő emberek, népek számára. Mindazok, akik külső szemlélőként látták, ismerték Afrikát, csak földrajzról hallottak, hallhattak, illetve a második világháborút követő évtizedekben már az alapvető történelmi, politikai és gazdasági változásokról is; kulturális téren csak a legutóbbi évtizedekben kezdett ez a világrész bemutatkozni nemzetközileg. A nagyméretű lemaradás oka a társadalmi, történelmi fejlődés nagyon lassú menete, elmaradottsága a világ nagy kultúrnemzeteihez képest.

A legtöbb afrikai alkotó nem otthon vált először ismertté, hanem a hagyományos értelemben vett „művelt világban“, Európában vagy az amerikai kontinensen, ahova tanulmányai vezették, vagy ahova a két-háromszáz éves történelmi múlt sodorta. Jelentkezésük a negyvenes-ötvenes évektől vált világszerte érzékelhetővé, ekkor jutott el a világ tudatáig, hogy az afrikai népek irodalma kialakulóban van.

Erről a belső ellentmondásokkal vívódó, de már értékeket is felmutató s fordítások révén is hovatovább hozzáférhető irodalomról és belső gondjairól közölt összeállítást a világirodalmi kitekintésű amerikai folyóirat, a negyedévenként megjelenő *World Literature Today* 1981-es téli számában (*Literary Quarterly of the University of Oklahoma*, Winter 1981. 21—47.). Maguk a szerzők — habár nem mind hazájukban élnek — saját nemzetük íróiról szólnak, azok műveit értékelik. Mindez számunkra jelzés, hogy a fekete világrész már nemcsak művekkel, de műbirálattal, kultúrája elméleti vonatkozásait kutató-elemző írásokkal is jelentkezik a nyilvánosság előtt.

(Társadalmi háttér, történelmi múlt) „Bármilyen ideológiai álláspontot választ az afrikai író, nem tagadhatja le, hogy a modern afrikai irodalom gyökerei az afrikai földrészen kívül keresendők“ — állapítja meg tanulmányának bevezetőjében S. E. Oguide, majd tényekkel igazolja állítását. A történelmi múltat idézi, a gyarmatosítás korának idejét, a rabszolgaságot. A középkor nagyhatalmai, újabb területek és munkaerő után kutatva, kereskedelmüket szinte egészében a rabszolgaságra alapozták, s mert gyarmatbirodalmuk is attól függött, mindent elkövettek, hogy a leigázott népeket minél inkább emlékeztessék hatalmuk súlyára.

A gazdasági és társadalmi elnyomatás teljes sikerét biztosítandó, nem elégedtek meg a gyakorlati élet terén elért eredményekkel, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy egészében szétrombolják az afrikai társadalom alapját szellemi és kulturális téren is. S a legalkalmasabb eszköznek az ideológia bizonyult. Az Afrikában élő európaiak átalakították mind az otthon, mind a diaszpórákban élő afrikaiak gondolati és érzelmi világát, lehetetlenné téve ezáltal belső fejlődésű értékeik megnyilatkozását. Az Amerikában élő rabszolgák számára sem mutatkozott más lehetőség a megnyilvánulásra. A külső kényszert hatástanosan egészítette ki a keresztény tanítás, amelyet az ideológia megint a maga hasznára fordított: az egyetemet ígerte a sajátos ellenében, vagyis közvetve bár, de megfosztotta az etnikumot önállósá, maga teremtette kultúrájától. A jövő tehát — ebben a koncepcióban — mindenképpen a „fehér“ jövő a feketék számára is, aminek felismerése társadalmi ellentétkehez vezetett — s vezet századunkban is.

Már a XVIII. századtól kezdődően megfigyelhető, hogy az irodalmi alkotások „nem mozgatják meg a képzeletet“ (Th. Jefferson), ugyanis ezek európai érdelemmel és értelemmel íródtak, az átvett, nem pedig a hagyományos kultúra elemeivel telítetten. Olyan változást, ami a haladást szolgálta volna, a következő száz év sem hozott. A szerző meglehetősen éles megfogalmazásában: „A helyzet az, hogy bizonyos értelemben minden fekete író száműzött, s évszázadokon át megosztja afrikai társaival e gátlásos állapot minden frusztrációját.“ Ami pedig még ennél is veszélyesebb jelenség, az a vallásos, illetve a liberális ideológia terméke: maguk az elnyomottak fogadták el helyzetüket, s az uralmon levők érdekeit szolgálták ki, amikor nem a felszabadulásra törekedtek a rabszolgaság alól, hanem megelégedtek azzal, hogy a rabszolgasorsot a gyarmati helyzettel cserélik fel, sőt harcoltak annak eléréseért. A külső hatás tehát betetőződött, a függő néptömeg azonosult az elnyomó ideológiával, annak érdekeit szolgálta ki öntudatlanul. E történelmi meghatározottságok ismeretében nem lephet meg a szerző következtetése, hogy minden afrikai írásmű vallomás arról, mennyire az európai hatások uralják a feketék képzeletét.

(Szembeszegülő nézetek) A jelen irodalmában természetes az irásbeliség, a műköltészet előretörése. A megelőző állapothoz képest azonban óriási a változás: a szóban tovább terjedő népköltéssel ellentétes irányú. Az előbbi egy közöség hozta létre, csiszolta évszázadokon át, magáénak tudta-vallotta közösségi szinten — ez utóbbi, mert az alkotóhoz kötődik csupán, már többféle megítélés alá esik. Ogude megállapítását, hogy tudniillik az afrikai irodalom gyökerei a kontinensen kívül keresendők, egy másik tanulmányíró, I. Okpewho azzal egészíti ki a jelen vonatkozásában, hogy több alkotó nem anyanyelvén ír, azaz eleve kívül reked a hagyományokon.

E jelenlegi helyzet még azokat a tanulmányírókat is megosztja, akik a múlt vonatkozásában s az okok rendszerének föltárásában annyira egyező véleményen voltak. Maga a vita jelentkezése az elméletben, a bírálatban jelzi, hogy az afrikai kultúrában belső tagolódás ment végbe: az irodalom bíráló szemmel kezdi figyelni önmagát. A konfrontáció két pólusa az afrikai hagyomány, illetve az európai kultúra. A megválaszolandó kérdés: a megváltoztathatatlan múltból az ambivalens jelenen át — hogyan tovább? S. E. Ogude elutasítja az európai művelődési hatásokat, s mindenre ellenérzéssel tekint, ami nem belső fejlődés eredménye. I. Okpewho már liberálisabb; az átvett s megtartott értékek keveredésének arányát követi figyelemmel. A hatart a túlzott átvételtől való tartózkodás húzatja meg vele. De tisztán látja a teljes önállóságra való törekvés hiábavalóságát.

A harmadik álláspont: az afrikai hagyományoktól való elszakadást tartja erénynek, s az európai kulturális értékek oldaláról közelít tárgyahoz (ezt teszi M. Nkondo a dél-afrikai Dennis Brutus költészetéről szóló tanulmányában); mint külső megközelítésű tanulmánytípus, ez számunkra érdektelen.

A kritikusok érveik felsorolásakor jelentős személyiségekre hivatkoznak. Erdemes idézni T. S. Eliot gondolatát, mert alapvető tételt fogalmaz meg: „Minden népet és minden fajt saját alkotói és egyben saját kritikai észjárása jellemez.“ E sajátos észjárás körülhatárolásának igyekezetében az afrikai irodalom kiemelkedő alakja, Wole Soyinka műveinek megítélésében mutatkozik a legtöbb ellentét. Míg a világ afrikai íróinak tudja, „odahaza“ az egyik kritikus tábora, „idegen“nek tartja. A másik oldalról viszont — irodalmi munkásságának külső vonatkozásait idézve — I. Okpewho épp a kulturális elemek ötvözését, az idegen műveltség Afrikához közelítését, áthasonítását értékeli, és Soyinka egyik tanulmányának ismertetésére is kitér. A *Fourth Stage* (Negyedik Szinpad) egyaránt utal Shakespeare-re, a kortárs világ művelődésére és Afrikára; a költő és a drámaíró kifejti, hogy az afrikai hagyományok kizárják az európaiakat. A természeti és a természetfölötti egybeolvadása és szinkretizmusa sajátos vonás, ami más kultúrákban elkülönülten jelentkezik; ugyanígy ütközik az erkölcsi felfogás is az európaival. Ezért sürgeti az idegen elemek kizárását, mert azok megszüntetik a sajátos vonások egységét. A két világnézet, a két eltérő kultúra elemeinek az elkülönítéséért emel szót az a Soyinka, akit Ogude „a túlsó oldal“-hoz tartozónak nevezett.

(Végszó, felsőbbrendűségről és egyenlőségről) Visszatérve a kiegyenlítő, arányító álláspontra, elkerülhetetlen I. Okpewho egyik végkövetkeztetésének idézése. Az irodalomról szólva, azt írja, hogy az afrikai örökség magáért beszél — megtűri, hogy idegen mítosz vagy eszme ötvöződjék a lényegében afrikaival, ha ezáltal új művészet jöhet létre. Az ötvöződés feltétele azonban a sajátosan afrikai értékek létezése. Okpewho szavaival: az afrikai értékek — ha jelen vannak — önmagukban felmutathatók, és bármilyen idegennel egyenértékűként vehetők össze. A hatalmi kultúrák felsőbbrendűségének hirdetése — mondhatjuk a szerzővel — messzemenően sovinizmusra vall.

HÚSVÉTI SÉTA

Négy hete ismertem meg a faluban.
 Az ajtónak dőlt, fapapucs a lábán,
 időnként tincset fúj el homlokából,
 s elrévedve a papirgirlandokra bámult,
 melyek a szokdelő párok fölött lebegtek.
 A fűvőzene csapnivaló volt.
 Vállát ellökte az ajtófélfától,
 kabátját összehúzta magán, és kiment.
 Azt kértem tőle, láthatnánk-e egymást.
 Rám nézett, s így szólt: húsvét másodnapján,
 az első légópincénéél kilenckor.
 Majd kezét adott, és tovaszaladt.
 Némán haladtunk erdei fenyők között.
 Az erdő ázott, száraz helyeken
 minden feltúrva vaddisznóagyartól.
 A szürke fűzek lógó ágai
 nagy csibesárga barkákkal beszórtan.
 A napfény üde, meleg rombuszokban
 hullott barkára és nedves mohára.
 Tizenkilenc voltam már, ő tizennyolc.
 Én sovány, róthajú, ő dundi s fekete.
 Rajtam rongyos, ázott vászoncipő,
 festett khakinadrág, kopott kabát
 s egy wehrmachtszürke hosszú sál.
 Rajta fekete fapapucs, gyapjúharisnya
 s egy bő szoknya, takaróból kiszabva,
 egy fehér tornaing, egy szűk kabát
 gombok nélkül, fenn a kezével fogta össze.
 Pocsolyák fölött átugrálva csokolóztunk,
 beszélgettünk fűvőzsenéről és evésről,
 barkát tépdüstünk és orrunkat befestettük
 a himporával, s tisztára csókoltuk ismét.
 Egy tölgyfatönkre ültünk megpihenni,
 s azt mondtuk, igazán szeretjük egymást.
 Neki mindegy volt, hogy nem tudtuk,
 hány óra is lehet. Mert nem volt éhes.
 Üres krumplileves készült ebédre,
 megfőzte már egy nappal azelőtt.
 Csak ötkor indult vonatom. Továbbhaladtunk
 és egy száraz földdarabkát kerestünk.
 A vízzel elárasztott mező szélén
 kiégett hadiszállító kocsit hevert.
 Leültünk az egyik páncéllemezre,
 és szürke sálamat tettük magunk alá.
 Ekkor eltűnt a nap, s zuhogni kezdett.
 Ázottan és szomorúan szaladtunk vissza.
 Apja már várta a barakkajtó előtt.
 Nem volt szabad engem meglátnia, elváltunk,
 s nem kérdeztük, mikor találkozunk megint.
 Álltam az erdőben, az apja szitkozódott,
 ő elhaladt mellette, s belépett az ajtón.
 Nem tudom a nevét. Többé sohase láttam.
 De az erdő, a barkák s az eső
 emlékezetemben még visszatérnek.

RITOÓK JÁNOS fordítása